

Dénia és Tabaniu?

ANTONI JAQUEMOT BALLARIN

Moneda de Tabaniu

L'estat de la qüestió

Joan Coromines en l'Onomàsticon fa un repàs de les semblances del topònim de Dénia amb altres noms de lloc d'origen indoeuropeu del continent. N'accepta, d'inici, una procedència "paleohispana" per la força d'un document que ell creu irrefutable: unes monedes ibèriques trobades a Dénia que suposadament porten la llegenda del nom de la ciutat, *Diniu*, amb signes ibèrics, encara que ell no adjectiva el topònim estrictament com a "ibèric".

Dóna per bona la transliteració de '*Diniu*' que porta la moneda. La forma llatina que ens ha arribat és '*Dinium*' segons el geògraf de Ravenna, i també '*Dunium*' i '*Dianum*', aquesta última confontant-la amb el nom de la deessa Diana i convertint-la, així, en l'Artemisa grega. A partir d'aquí, Coromines explica l'evolució del topònim, a través de l'àrab, fins arribar a Dénia.

Ara bé, la moneda no diu exactament 'Diniu' sino 'ta.ba.n.i.u.'. La confusió ve perquè Hübner, del qual se n'assabenta Coromines, va llegir els dos primers signes ibèrics com a un de sol: TI, en lloc de TABA, que és tal com resulta d'una transliteració més acurada. El professor Fletcher Valls diu que es va crear, llavors, una seca inexistent.

Es pot plantejar, doncs, que 'Tabaniu' no és Dènia, malgrat la trobada de les monedes a aquesta ciutat. Dues més se'n van localitzar: una a So Na Cassana (Menorca) i una altra a Azaila (Terol), segons documenta Ricardo Martín Valls. Últimament se n'ha trobat una altra a Banyoles de Tivissa.

Per tal que *Tabaniu* esdevingués '*Dinium*' i '*Dianum*', els cataginesos haurien variat el nom de *Tabaniu* a **Taniu* per semblança a la seva deessa *Tanit*. Els romans després de la seva victòria canviarien el nom de *Tanit* per la seva Diana. Aquesta evolució semàntica vindria ajudada per l'assimilació de la "a" a la "i", 'da(ba)niu>diniu' que recollirien els escriptors llatins. Això és una història bonica però no versemblant.

El fet és, però, que numismàtics com Leandre Villaronga, Esteban Collantes i Fernando Álvarez Burgos indiquen que, per la seva tipologia, aquestes monedes corresponen al convent de Cesaraugusta i que situen la seca cap al nord de l'Ebre, a Domeño, Navarra, o a Débanos, Sòria, o a la vall del Jalón (d'Aragó) o fins i tot que estava ubicada a Hinojosa del Jarque (Terol) coincidint, segons un dels autors, amb la seca d'una altra moneda de la mateixa tipologia que diu *Tamaniu* que seria la ciutat que informa Ptolomeu com *Damania* i Plini com *Damanitani*. La dispersió de les troballes de '*Tamaniu*' més cap a llevant, se n'han trobat a Vilagrassa (Reus), a Castelló i a València, fa pensar, com a més probable, la ubicació de la seca a la província de Terol. .

Relacionat amb el radical 'tan-', Martín Valls esmenta que la llegenda d'una moneda ibèrica que diu 'Tanusia' podria correspondre a Demús, costa amunt prop de Gandia. Els numismàtics esmentats anteriorment, però, es decanten cap a Tamuja (Extremadura) per la seva tipologia celta.

El fet que no consti directament el topònim de Diniu escrit en iber, no en treu que pertanyi a aquesta llengua. L'assemblança és clara amb *Tabaniu* o *Tamaniu* respecte a l'acabament de la paraula.

El sufix 'iu'

'Taban', 'Taman' i 'Din' serien, doncs, els arrels dels topònims amb un sufix 'iu'. Això ens porta a considerar si el sufix 'iu' equival a un determinant de lloc. Seria un paral·lisme a l'estil basc '-oi', que en molts pobles pirinencs prenen la forma 'ui', 'uey' o 'ué', el primer en zona catalana i les tres variants en l'aragonesa.

Coromines no compara el nostre *Diniu* amb el topònim del poble de la Ribagorça Denui, del qual en fa un estudi arribant a una base '*dinui' (encara que en aquest cas el mestre s'inclina per un hipotètic '*adin*' del qual en dona una gran informació ibèrica que ara en diríem col·lateral), malgrat l'aparença entre els dos, Denui i *Diniu*, el mestre no els relaciona entre ells.

El sufix 'iu' també el trobem en altres escrits ibèrics sobre ploms, en el del Pujol del grau de Castelló (avui en dia ja no existeix el pujol) apareix: 'borberroniú', 'atuniu', 'egarriu'. També a la Punta d'Orlell de la Vall d'Uixó: 'atilebeiu'. En la resta d'escrits ibèrics obtinguts en localitats de la rodalia de la Plana, a Borriana i a Betxí (El Solaig i St. Antoni) no apareixen aquests sufixos. Se'n troba un en el plom de Lliria: 'bidugarriu'.

Per una banda i pel que fa als ploms, '-iu' presentaria una consonància 'ju' equivalent al basc 'jo' que en aquesta llengua té un sentit de "pegar", "tocar" "fer" o també de 'joan', "anar-se'n," presentant el verb al final. En els topònims, però, tindria un sentit d' "indicació": "heus aquí, aquí està, correspon a...". El nom de Tamaniu ens ha arribat llatinitzat com 'Damani-a' o 'Damani-tani' trencant la possible consonància de la "i". A més, ens dóna la idea que el gentilici o pertinença llatina '-tani' és equivalent al sufix ibèric '-iu' d'aquests topònims.

L'escriptura ibèrica presenta, també, exemples de noms de lloc amb desinència en '-u' com Turiasu (Tarazona) i Bursau (Borja). En noms comuns, l'iber pren també desinències amb '-i' i 'en -u': 'ban>ban-i'; 'san>san-i'; 'bas>bas-i', etc.; 'biur>biur-u'. El problema és saber quina funció tenen aquests sufixos. Com s'ha vist, se n'han trobat pocs noms en l'epigrafia ibèrica amb sufixos 'i-u' junts. Tot plegat fa pensar que són una excepció i que aquests noms podrien referir-se a topònims. En aquest respecte, Untermann creu que són, però, antropònims.

No és nova la idea d'intentar trobar topònims en els escrits ibèrics, el Sr. Román del Cerro va desxifrar els ploms de la Serreta d'Alcoi i el del Solaig prenent tots els noms que hi surten com a topònims però amb resultats molt discutibles.¹

En iber existeix un sufix prou comú, que els especialistes transliteren com a 'nüi' o 'nwi' i uns altres com a 'nmi', el fonema no és segur però estan tots d'acord que es tracte d'una nasal. Crec que també presenta una similitud amb els '-iu' de Castelló.² Les monedes de 'tabaniu', però, no van ser encunyades a la zona de la Plana sinó, probablement, a la zona del Baix Aragó, la qual cosa demostra una relació estreta entre una banda i l'altra del Maestrat. Amb el sufix '-nüi' donaria *'Tabanui'.

¹ Román del Cerro en el seu treball amb títol "La ofrenda de los pueblos", que segons ell es el que vol dir el sintagma ibèric 'iunstir', localitza, en el plom dit de la "Serreta d'Alcoi", 41 pobles de Contestània que fan ofrenes al santuari de la Serreta d'Alcoi i 15 més del plom del Solaig que van ofrenar al santuari que ell creu que va existir a les termes de la Vilavella de Castelló.

² Els fonemes 'mbar' o 'übar' en grafia llatina es presenten com 'umar' procedent d'un 'un-bar' on la nasal "n" ve precedida d'una "u". En alguns escrits ibèrics aquesta nasal s'indica expressament: 'nubar'.

En el cas de '-nmi' o '-nüi', en canvi, en els escrits ibèrics transliterats en grec donen "na-i", també en llatí en el cas de 'Nalbe'. Se'n troba un d'escadusser sense aquesta nasal especial escrit: 'abanui'. El valor fonètic, doncs, d'aquesta nasal varia segons la percepció del so de qui la sent i la transmet en l'escrit. En el plom esmentat de Castelló no hi apareix cap sufix '-nüi' i és on surten els sufixos 'iu'. Estem davant de '-nüi' = '-niu' ortografiat així per part de l'escriba?. En el plom de la Punta d'Orlell, apareix una forma: '-nmli' potser amb un altre significat. És evident, doncs, la dificultat que es tenia per representar aquest fonema.

Les seques de *Tabaniu* i *Tamaniu*, però, es trobaven dins d'una zona en la qual ja hi havia elements celtíbers on la lletra "u" es feia servir també com a semivocal: 'aualos' per 'àvalos' i, fins i tot, amagar una nasal: **tamanin*'.³

Com que 'Diniu', Dénia, es troba en zona completament ibèrica descarto tot element celta. El sufix '-iu', doncs, guarda relació amb els bascoïdes '-oi' pel que fa al topònims.

En el supòsit que els noms relacionats en el plom de Castelló fossin noms de lloc, caldria demostrar-ne la seva existència en la zona.⁴ La coincidència del mateix significat en noms comuns no demostra que s'estigui referint a les localitats concretes.

El radical 'din-'

Paral·lelismes: Coromines, com s'ha vist, arriba a una base '*dinui' al topònim del poble ribagorçà de Denui que el considera d'arrel ibero-basca. A Burriac es va trobar una ceràmica amb una inscripció ibèrica que diu 'dinin'. En el plom de la Penya del Moro de St. Just Desvern apareix 'dinbaste'. El sintagma 'timor' del plom d'Ullastret conté 'dinbor' i Untermann registra un antropònim 'Dinius' que ell diu que és "gal".

El radical 'taban-'

Pel que fa a l'arrel 'taban' podem pressuposar que coincideix amb 'taman' per confusió de la bilabial sonora per la nasal, confusió molt estesa en la nostra geografia antiga. Encara que fossin dues seques diferents podrien significar la mateixa cosa. Paral·lels ibèrics són 'tabate', 'taban' i 'tabarros'.

En el bronze d'Àscoli surt un antropònim 'Umarillun Tabbantu', en rigor ibèric 'Mbarildun Tabantu', on queda palès el radical 'taban-'. La grafia amb dues '-bb-', tal com ve

³ La pronunciació semivocàlica de la "u" en celtiber corrobora la seva transliteració en llatí "vv"=*v* i la seva posterior pronunciació a "v", però també hi ha inicis d'una pronunciació en "m": 'Nouanokun' traduït en llatí com 'nomanticum' "de Numància".

⁴ Admetent que els sufixos 'iu' conformin topònims i li donéssim aquesta qualificació als noms esmentats més amunt en el plom de Castelló: 'Borberroniu', 'Egarriu' i 'Aduniu', podrien ser, per mera suposició: Borriana, la muntanya de St. Antoni de Betxí i Onda respectivament com a candidats més propers a la llengua ibera i a la geografia de la zona.

'Borberron(iu)' caiguda de la "b": **Bórrerron*; haplogogia per les dobles "rr": **Bórreon* i llatinitzat Borriana. Cap al port de Borriana, en el grau, s'ha descobert les runes ibèriques que bastien una torre de vigilància. L'arrel basca 'borr-' que denota "lluïta, baralla", correspondria a la ibèrica de 'borbe'. 'Errun' en basc és "lloc per depositar ous" i també "l'amplada d'un vaixell", lloc semblant a un "recipient o recinte". **Borbe-erron* seria "torre de defensa".

'Egar(iu)'. 'Egar' en basc és "sed" i 'agor' "riu sec"; 'igar' "plantes seques"; 'legor' "terra seca". El riu que desguassa prop de Borriana porta el nom de "Riu Sec". "La localitat del Riu Sec" podria ser la muntanyeta de St. Antoni de Betxí, per on el riu passa per dessota. En el cim hi havia un poblat ibèric on s'hi ha trobat diverses ceràmiques i epigrafies.

'Aduniu'. 'Edontzi' en basc, vol dir "got, vas, copa" per extensió podria ser "artesa" "concauït en la llera del riu". En el naixement del riu Sec, al costat d'Onda hi ha un lloc que li diuen l'Artesa. *Adun(iu)* podria ser Onda, en àrab era *Alumdi* o *Alondi*.

escrit en llatí aquest antropònim, reforça la idea que és un fonema 'b' i no una 'm' com sovint es confon, com és en el cas de la primera part d'aquest mateix antropònim.⁵

Troblem localitats que contenen, en la seva toponímia antiga, l'element 'man': "*Nu-man-ti-a*", "*Ter-man-ti-a*", "*Ne-man-tur-ista*" i també corresponen a aquesta categoria els '*men-ti-sa*' que pertanyen a Montesa i La Guardia de Jaén actuals. Trobem escrit 'mantir' en ibèric a Roda de Ter (possiblement de '*bantir*'). En basc actual 'men/man' vol dir "domini/obediència".⁶

Conclusió

Veiem com en aquests casos l'arrel '*man*' ve precedit del prefix '*ta-*' o '*-da*': '*taman*'. El referent basc ens dona casos com '*dabilen*' que vol dir "que va" "que es mou" on '*bil*' és "anar, caminar" i es converteix en topònims com '*da-bil-ur*' "corrent d'aigua", també amb el prefix '*di-*' de "tendència" dona '*di-joan-a*' que vol dir "l'emigrant" "el que se'n va" literalment, d'on '*joan*', com he dit abans, és "anar-se'n".

L'arrel basca '*in*' atribueix la idea de "fer", "crear", "produir", "donar", "concedir", "dispensar", on surten formes com '*indazu*' "doneu-me", o '*indar*' "força". Personatges ibèrics van portar noms que hi fan referència com '*Indebez*', potser l'Indíbil que deien els romans, '*Indikortes*' i '*Indo*'. No he trobat en basc actual la forma prefixada '**d-in-i-a*' paralel·la a la '*di-jo-an-a*' però la mecànica de la llengua la faria possible, un equivalent iber d'aquesta mena fóra versemblant. '*D-in-iu*' seria "lloc de força, de poder, de concessió". Actualment en basc està recollit el terme '*din*' que vol dir "mesura, proporció, tant com".

Resum:

- 'Diniu'* i '*Tabaniu*' són localitats ibèriques diferents.
- El sufix '*iu*' indica la pertinença del lloc.
- El morfema ibèric '*-niü*' i el sufix basc '*-oi*' és equivalent al '*]n-iu*' de '*Diniu*' i '*Tabaniu*'.
- Els topònims en llengua ibèrica tenien un significat clar per als seus habitants.

Bibliografia

- BLÁZQUEZ, José María: La Romanización
COROMINES, Joan: Onomasticon Cataloniae
DELGADO, A.: Medallas Autónomas de España
ECHENAGUSIA, C. de; PEÑA, X.: Guia Diccionario "Ikas". Euskera-castellano, castellano-euskera.
FLETCHER VALLS, Domingo: Lengua y Epigrafías ibéricas.

⁵ Coromines indica en l'Onomasticon, arran d'un topònim '*taber*', que el substrat castellà ibero-ibèric '*támara* o *támbara*' té dos accepcions: la de "llenya o troncs petits" i la de "boll o pallús". La manca de la "n" en lloc de la "r" i el seu significat crec que ho fa inviable tenir-lo en compte per al nostre cas.

⁶ Vegeu la meua comunicació sobre Manresa en el XXVII col·loqui.

- GARCÍA Y BELLIDO, Antonio: España y los españoles hace dos mil años.
GEREÑO, X.: Diccionario general castellano-euskara, euskara-castellano.
MIRÓ I SANMARTÍ, Asensio: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre (Jornades d'Arqueologia)
MÚGICA, J.: Diccionario Euskera-Castellano, Castellano-Euskera.
Nueva Enciclopedia Larousse
PELLÓN; J. R.: Iberos.
RODRÍGUEZ RAMOS, J.: Vocales y consonantes nasales en la lengua íbera.
ROMÁN DEL CERRO, J. L.: Desciframiento de los plomos de la Serreta de Alcoy y Solaig.
SILES, J.: Léxico de Inscripciones Ibéricas.
SILGO, L.: Léxico ibérico.
UNTERMANN, J.: Monumenta Linguarum Hispanicarum.
VELAZA, J.: Léxico de Inscripciones Ibéricas.
VILLARONGA: Corpus Nummum Hispaniæ.